

Hur skämtar vi? Om barns och vuxnas skämt i ett könsperspektiv

Pojkar skämtar mer än flickor.

*Kan det hänga samman med att vårt samhälle genererar
förväntningar på pojkar om att de ska vara mera skämtsamma?
Skämtar flickor och pojkar om samma saker? Och hur skämtar
egentligen vuxna? Kan kvinnor ge uttryck för sin humor
i offentliga sammanhang?*

Det offentliga talandet har länge betraktats som en manlig domän. Det gäller till exempel språket i skolan, i våra massmedier och i politiken. Flera undersökningar av talmängd har visat att pojkar och män talar betydligt mer än flickor och kvinnor. Det är troligt att även andra könsskillnader förekommer i det offentliga talet. Att män skämtar mer i det offentliga livet är en hypotes om sådana skillnader. Den här artikeln belyser och utvecklar hypotesen. Skämt kan tyckas som ett lättviktigt inslag i kommunikationen i arbetslivet och andra offentliga sammanhang, men skämt kan även betraktas som en del av den språkliga repertoar som talaren har tillgång till. Då blir det intressant att undersöka vem som skämtar och i vilka situationer.

Låt oss först begränsa frågeställningen till mängden tal. I både svenska och utländska studier av lärarledda klassamtal i skolan har man funnit att pojkar tar 2/3 av den taltid som står till elevernas förfogande.¹ Den skeva fördelningen beror inte främst på att läraren medvetet missgynnar flickor, utan på att pojkarna mycket oftare tillåts ta ordet på eget initiativ. Liknande resultat framkommer i en undersökning av Norsk Rikskringkasting.² Även i TV-diskussioner talar män mer, 70% mot 30%. I politiken kan vi se samma tendens – i Kerstin Thelanders undersökning framkom

att manliga politiker talar mer.³ De kvinnliga politikerna påpekade i intervjuer att det hade varit svårt för dem att bli offentlighetens talare, på grund av deras begränsade erfarenhet av att framträda.

I det privata är det annorlunda. Där kan kvinnor komma till tals på ett helt annat sätt. Kerstin Nordenstam har undersökt samtal i privatlivet, såväl enkönade parsamtal som samtal mellan makar. Alla samtal är ungefär en halvtimme långa och det totala antalet ord som yttras är relativt jämnt fördelat i de tre grupperna. Däremot framkommer skillnader i hur många och hur långa yttranden som fälls. En analys av den genomsnittliga repliklängden för varje grupp påvisar att män i samtal med andra män har flest ord per yttrande, därefter kommer samtalen mellan makar och sist kvinnornas samtal. I de enkönade grupperna har kvinnorna alltså kortare men fler yttranden än män. Detta bekräftar resultaten från tidigare undersökningar av offentligt tal, där det också visat sig att män talar i längre repliker. Ett nytt mönster uppstår dock när replikerna i de äktenskapliga samtalen delas upp efter kön: kvinnornas yttranden är då längre än männens. Här talar kvinnorna betydligt mer än männen och samtalen mellan makar är den grupptyp där snedfördelningen av ordet mellan samtalsparterna är

störst. Det finns alltså en tydlig skillnad mellan privata och offentliga samtal.⁴

I offentliga sammanhang kan en alltför pratsam och skämtsamtalsstil vara till nackdel för kvinnor. I en dansk undersökning av anställningsintervjuer har Jann Scheuer visat att kvinnor uppträder mera tillbakadraget och korrekt än män i motsvarande situation.⁵ Vidare yttrar intervjuade kvinnor ungefär en tredjedel av orden i en intervju, medan intervjuade män står för omkring hälften. Männen talförhet är också något som uppskattas. En man som skämtar i anställningsintervjuer uppfattas som rolig, en kvinna däremot som oseriös. För kvinnor gäller att försöka förmedla en bild av både kvinnlighet och kompetens. Att lägga sig till med en mångordig, manlig samtalsstil fungerar inte för kvinnor i anställningsintervjuer.

Dessa rön bekräftas av Viveka Adelswårds analys av anställningsintervjuer.⁶ Undersökningen omfattar intervjuer med 24 personer, lika många kvinnor som män. De sökande är alla nyutexaminerade, yngre civilekonomer eller civilingenjörer. De deltar i två intervjuer, en med två kvinnliga intervjuare och en med två manliga. Av Adelswårds analys framgår bl.a. att männen tar fler initiativ till att byta ämne och därmed styr de intervjun i för sig önskad riktning. Intervjuerna med sökande som någon intervjuare skattade som "icke särskilt lämplig" har analyserats närmare. För kvinnornas del pekar resultaten mot att de har en tendens att tala och skratta för mycket, att vara alltför personliga men också alltför blygsamma. De icke-framgångsrika männen talar och skrattar däremot för lite, är alltför operonliga och inte tillräckligt blygsamma. Kvinnliga sökande visar sig också medvetna om risken att uppfattas som alltför pratsamma. En av kvinnorna uttryckte sig ungefär så här efter intervjun, när bandspelaren var avstängd:

Ja, jag har ju varit på flera anställningsintervjuer och jag har fått en känsla av att just det att jag har så lätt att få kontakt med människor, att skoja och prata obehindrat, kanske inte alltid varit enbart positivt. Så den här gången bestämde jag mig för att ligga lågt, för att inte verka flamsig och oseriös.⁷

Denna strategi blev lyckad – hon fick jobbet.

I vissa fall tycks alltså en utåtriktad och skämtsamtalsstil inte passa ihop med den kvinnliga rollen. Även om detta är regeln, finns det en del lysande undantag. Vi har ju bl.a. några uppskattade kvinnliga stå-upp-komiker, som är både roliga, fräcka och framgångsrika. Men även i ett mer seriöst sammanhang kan kvinnor förena yrkesroll och humor på den offentliga arenan. Här kan vi tänka på framstående föredragshållare, exempelvis från forskarvärlden och näringslivet, vilka har en annan roll än kvinnorna i anställningsintervjuerna.

Att analysera skämt

I den här artikeln kommer vi att föra vidare resonemanget om kvinnor och skämt i olika samtalsituationer genom att presentera två olika studier av videoinspelade samtal. I den första halvan av artikeln undersöker Maria Ohlsson samtal från skolans värld och då särskilt skolelevers skämt. Detta är en del av ett avhandlingsarbete om interaktion och diskussion i skolelevers gruppsamtal. I den andra belyser Cecilia Almlöv den massmediala världen och närstuderar skämt i TV-diskussioner. Detta anknyter till ett avhandlingsarbete om kvinnliga och manliga språkliga strategier i denna kontext. Analysen utgår från våra respektive avhandlingsmaterial, men här kommer alltså endast en begränsad frågeställning att behandlas, nämligen skämt sedda i könsperspektiv.

I samtalen förekommer både skämt och ironi. Vi har båda valt att i våra analyser göra en distinktion mellan dessa två typer av yttrandet. De ironiska replikerna har här utslutits av utrymmesskäl och intresset har riktats mot skämtet. För att avgöra vad som är ett skämt eller inte, utgår vi från det som i forskningssammanhang brukar kallas "common sense".⁸ Med detta menas att vi som medlemmar i en språkgemenskap har en delad kunskapsbas och referensram. Vi har förmågan att tolka samtal eftersom vi har en gemensam utgångspunkt. I annat fall skulle det vara en omöjlighet att kommunicera med andra människor och att uppfatta vad de menar. Vi tror därmed också att det i de flesta fall

är möjligt att avgöra vad som i ett samtal är tänkt att vara ett skämt. Det är inte alla gånger tillräckligt att endast studera bemötandet, det vill säga samtalspartnerns respons. Alla skämt bemöts ju inte med skratt eller någon annan synlig eller hörbar reaktion.

Vi kan nämna något om tillvägagångssättet i analysarbetet. I ett första skede har vi var och en för sig utfört våra analyser. Därefter har vi medbedömt varandras material och jämfört våra analysresultat. Överensstämmelsen mellan våra bedömningar visade sig vara mycket god. Vi anser därför att det är möjligt att utföra den här typen av analys, även om vi aldrig med säkerhet kan veta talarens avsikt.

De utskriftar av våra samtal som vi kommer att visa exempel på är i den här artikeln förenkla för läsbarhetens skull. Det finns dock anledning att kommentera dem på några punkter eftersom vi använder oss av några specialtecken. Alla talare är kodade om inget annat anges, varvid F står för flicka, P för pojke, K för kvinna, M för man och L för programledare. De har även numrerats för att kunna särskiljas. De delar av replikerna där flera personer talar samtidigt har markerats med understrykning. Osäker tolkning markeras med parentes kring det svårtolkade partiet, och ohörbara avsnitt med tre punkter inom parentes. I utskrifterna markeras pauslängden på olika sätt. En kortare paus anges med ett snedstreck, en längre med ordet paus. Vidare har vi själva ibland kommenterat sådant som syns på videobandet. Det kan t.ex. vara beskrivningar av en talares kroppsspråk eller agerande. Dessa kommentarer redovisas med småversaler i utskriften. Förtydliganden av innehållet i replikerna skrivs inom hakparentes och ord som har emfas kursiveras.

Vi är väl medvetna om att de två studierna har olika karaktär och inte är fullt jämförbara. En sammanställning av detta slag kan ändå vara fruktbar och visa på nya dimensioner av kvinnliga och manliga samtalsmönster i det offentliga samtalet.

Flickors och pojkars skämt i skolsamtal

I skolan finns det stora skillnader mellan flickors och pojkars agerande. Det är pojkarna

som pratar, skojar och busar, som utmanar läraren och lockar både kamrater och lärare till skratt. Pojkarna fostras till att bli aktörer och får lära sig att ta emot olika reaktioner, från utskällningar till skratt. Flickorna däremot intar rollen som publik. De fostras till att vänta på sin tur, samarbeta, ta hand om andra och bli skickliga administratörer. Den här beskrivningen gäller majoriteten av eleverna, men det finns också undantag. I varje klass brukar det finnas någon talför flicka och några tystlåtna pojkar.⁹

Vilka förklaringar kan det finnas till skillnaderna i pojkars och flickors beteendemönster? En tungt vägande faktor är nog den könsrollsocialisation som börjar mycket tidigt i ett barns liv. Att barnen är könsrollspräglade långt innan de börjar skolan har många undersökningar visat. Man kan alltså inte säga att det är skolan som har skapat de olika könsrollsmönstren, men mönstren förstärks i skolan – trots att det enligt läroplanen borde vara tvärtom.

En undersökning av förskolebarns uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt har Jan Einarsson gjort med hjälp av ett ordtest, "Bekönade ord".¹⁰ Testet gick ut på att ta reda på om förskolebarn förknippar olika aktiviteter och företeelser med det ena eller det andra könet. Man läste upp 24 ord eller fraser för varje barn, som fick i uppgift att svara *hon*, *han* eller *vet ej*.

Resultatet visar att barn i fem–sexårsåldern förknippar orden *läppstift* och *docka* med kvinnligt, och *gevär* och *lastbil* med manligt kön. Dessa ord får betraktas som tydligt könsrollsmärkta. Men listan visar vidare att barnen också svarar *hon* på orden *pratar fint*, *tycker om små barn*, *sjunger*, *gnäller* och *sitter tyst i skolan*. De svarar däremot *han* på orden *svärord*, *bråkar*, *tävlar*, *spottar*, *smutsig*, *karta*, *talat högt*, *är rolig* och *över*. De här orden bedömer flickor och pojkar ganska lika. De finns andra ord där barnen ger olika svar. Flickorna, men inte pojkarna, för de här orden till det kvinnliga: *hjälpfröken*, *inomhus*, *liten* och *kan vänta på sin tur*. Pojkarna, men inte flickorna, för de här orden till det manliga: *visslar*, *bestämmer* och *sammantråde*.

Vi anar redan här i förskolan de könsroller som senare kommer att präglade tillvaron i

skolan. Den här listan väcker många tankar. En intressant iakttagelse är att *är rolig* betraktas som ett pojkkord. Redan i förskolan har barnen uppfattningen att det är pojkar som underhåller och står i centrum. För det stora flertalet elever kommer troligen denna uppfattning att bekräftas under skoltiden.

Allvar och skämt i gruppsamtal

Genom tidigare forskning vet vi mycket om lärarledda klassamtal. Inom projektet Talutveckling, som den här undersökningen är en del av, studeras elevers samtal i grupp utan någon vuxen ledare.¹¹ Projektet har bedrivits vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet och syftar till att beskriva talutvecklingen hos elever i grundskoleåldern. Eleverna har videoinspelats när de har arbetat tillsammans med olika typer av kunskapssökande samtalsuppgifter. Tanken har varit både att analysera sådana uppgifter som man normalt arbetar med i skolan och att göra några pedagogiska experiment. Såväl enkönade som blandade grupper har spelats in för att göra det möjligt att studera könsmonster i språket.

I den studie som presenteras här undersöks hur elever i trean och sjuan arbetar med samma samtalsuppgift, som handlar om att göra ett urval. Eleverna ska tillsammans komma överens om fem saker att ta med sig hemifrån för att kunna klara sig en vecka i skogen på egen hand. Det finns naturligtvis inget "rätt svar" på den här uppgiften. Urvalsdiskussionen har sedan följts upp med en tvärgruppsdiskussion där två elever från en grupp får diskutera med två elever från en annan grupp för att på nytt enas om fem saker. Totalt består detta material av 23 samtal med 54 talare, lika många av vardera könet.

I de allra flesta grupperna fungerar samtalsuppgiften bra och diskussionerna blir livliga och engagerade. Som språkforskare blir man fascinerad av att lyssna på elevernas hejdlösa blandning av allvar, lek, skämt och ironi. Vid analysen av olika typer av förslag och modifieringar av tidigare förslag har det första steget varit att avgöra om dessa är allvarligt menade eller ej. Som allvarligt menade be-

traktas de förslag som är avsedda att hamna på gruppens slutliga lista över saker att ta med sig. Icke-allvarliga förslag, som alltså inte är menade att hamna på listan, kan antingen vara skämtsamma eller ironiska. Som redan sagts i inledningen kommer inte ironiska repliker att behandlas i denna artikel.

Skämt fyller många funktioner i samtal, men här finns inte utrymme för någon ingående analys av dessa. Ett par funktioner som har betydelse i elevernas språkutveckling är dock värda att kommenteras. Att lek med språket, rim och ramsor, är språkutvecklande finns det många bevis för.¹² Både i förskolan och på lågstadiet arbetar man därför en hel del med rim och ramsor.

Även i barns och ungdomars spontana tal förekommer lek med språket. I en undersökning av förskolebarns samtal har Kerstin Naucélér studerat inslag av språk till lek och språk som lek.¹³ Med språk till lek avses det språk som barnen använder i sin lek, och med vars hjälp de bl.a. styr aktiviteter och bygger fantasivärldar. Språk som lek förekommer i samtalssekvenser där innehållet är underordnat leken med språket, där språket funktionellt är ett uttryck för fantasi och skapande. Båda dessa typer var vanligt förekommande i Naucélérs barn-barn-samtal, men saknades i hennes vuxen-barn-samtal.

I urvalssamtalen är det främst bland de yngsta pojkarna man hittar sekvenser med rim. Men även hos äldre elever förekommer lek med språket, som exempelvis allitterationen hos den pojke i sjuan som sjunger fram sitt förslag "Brudar, bilar och bärs".

De yngsta eleverna kan ha svårt att hålla sig till saken och klara av att genomföra en diskussion utan någon vuxen som styr. I detta avseende kan skämten göra att samtalen hamnar på omvägar och avvägar. Men det gäller också för gruppen att vara kreativ och pröva många olika idéer och infall, och då kan skämten berika diskussionen. Exempel på detta kan man se dels i en flickgrupp i trean, där ett skämtförslag som *huset* modifieras till *tält*, vilket alla blir nöjda med, dels i en pojkgupp i sjuan, där *kudde* modifieras till *sovsäck*.

I denna analys har bara två typer av skämt behandlats: skämtförslag och skämtsamma

modificeringar av tidigare förslag. Dessa utgör dock huvudparten av alla skämt. I samtalen förekommer även andra typer av skämt, som exempelvis skämtsamma invändningar och skämtsamma och ibland lite flirtiga kommentarer. I det fortsatta analysarbetet kommer även dessa typer av skämt att behandlas.

Pojkar skämtar mer

I urvalssamtalen finns det vissa skillnader mellan flickors och pojkars sätt att skämta. Ett påfallande drag i samtalen är den stora mängden pojkskämt. Av de drygt 200 skämt som har analyserats står pojkarna för 3/4. Dessa data måste betraktas som preliminära, eftersom antalet skämt ännu inte har satts i relation till antalet ord, vilket dock kommer att göras i det fortsatta arbetet. Men tendensen är tillräckligt stark för att man redan nu ska våga påstå att pojkar skämtar mer än flickor. Man kan även betrakta materialet ur en annan synvinkel och fokusera talaren i stället för talet. Även då finner man samma tendens: det är betydligt fler pojkar än flickor som är skämtare och det är fler pojkar än flickor som skämtar mycket.

Att jaga älg med motorsåg – flick- eller pojkskämt?

Handlar pojkars och flickors skämt om samma saker? Den första genomgången av materialet gav en intuitiv bild av att flickor och pojkar delvis skämtar om olika saker. Denna skillnad bör uppfattas som könsrelaterad och inte könsspecifik – det handlar snarast om frekvenser. I detta material finns det en kategori som bara pojkar i enkönade grupper skämtar om, nämligen alkohol, men det är troligt att man med ett större material även skulle kunna hitta belägg på att flickor skämtar om detta.

För att få ett mått på vad som kan betraktas som flickskämt, pojkskämt eller könsneutrala skämt har de skämtsamma förslagen och modificeringarna i samtalen först grupperats innehållsmässigt. Därefter har den förväntade frekvensen jämförts med den observerade för varje innehållskategori. Eftersom pojkarna står för 3/4 av alla skämt, så bör de också sva-

ra för 3/4 av skämten inom varje innehållskategori om detta är något som flickor och pojkar skämtar lika mycket om.

Den allvarliga diskussionen handlar förstås till stor del om vilken typ av mat och dryck man kan behöva ta med sig. Den största gruppen skämt kretsar också kring detta. Mat och dryck visar sig vara könsneutrala kategorier, bortsett från skämt om alkohol. Bland matskämt skiljer dock några ut sig som pojkskämt, exempelvis skämt som innebär absurda mängder av olika saker: *10 kg godis, ett ton Coca-Cola, mat för ett år* – och om man skulle passa på att banta, kunde man klara sig med *en enda ärt*.

Som könsneutrala faller ytterligare några kategorier ut, men i dessa finns det så få belägg att de inte kan ligga till grund för någon vidare analys.

Flickskämt visar sig främst vara hämtade från hemmets sfär: husdjur (se exempel 1), gosedjur, personer (se exempel 4), hus och husgeråd, t.ex. *grill, kylskåp och el-visp som drivs med bilbatteri*.

Exempel 1. Flickgrupp 1, årskurs 7

F3: Jag skulle aldrig klara mig utan hunden.

F: Neej.

FNISS, FLERA

F4: Jag skulle inte klara mig utan hästen.

/

F1: En hel vecka. SKRATTANDE, VÄNLIGT

IRONISKT. FNISS

F3: Vi får ta med oss hund och häst och

F2: FNISS

F1: Kanin.

F3: Ja. FNISSANDE

De typiska pojkskämt verkar hämtade från en actionfilm och handlar om att ta med sig olika sorters vapen, alkohol, bilar och helikoptrar. Därtill kommer utrustning för lek och fritid, som *lyxsvimmingpool, fotboll, Djurgårdenvimpel, golfgrejer, serietidning, lego och flipper*. Skämt som rör olika typer av tekniska saker, *mobiltelefon, TV, dataspel* etc., är också vanligare bland pojkar än bland flickor. I exempel 2 ser vi hur pojkarna kombinerar sitt intresse för teknik och alkohol i förslaget *hembrännarmaskin*.

Exempel 2. Pojkgrupp 2, årskurs 7

- P1: Öl
 P3: Din alkis
 P4: Nej vi tar väl med hembrännarmaskin
 P: FNISS
 P1: Ja men allvarligt bärbar TV-
 P4: Hembrännarut- utrustning

Bland matskämtan finns ytterligare en typ som huvudsakligen är pojkskämt, och det är skämt som har att göra med att äta husdjur och då förstås främst flickornas husdjur som i följande exempel.

Exempel 3. Blandad grupp 7, årskurs 3

- F1: Mat
 P3: Man skulle ha hamburgare nej man kan ta med sej en häst och så kan man göra hamburgare
 F4: Näj SKRIKER GÄLLT
 P2: Ja och sen en kanin så blir det kaninburgare
 SKRATT
 F4: Näj GÄLLT
 P3: Blandat så här [häst- och kaninkött]

Här ser vi hur pojkarna retar flickorna genom att föreslå att man kan ta med deras husdjur som proviant. Flicka 1 har nämligen en kanin och flicka 4 en häst. Detta blir upptakten till en lång rad av modifieringar på temat och flicka 4 skriker gällt både "Näej" och "Jag ska stämma dej", men man får ett bestämt intryck av att eleverna har mycket roligt. Flicka 1 väljer en annan strategi, hon föreslår att man ska göra hamburgare av en av pojke 2:s käraste ägodelar – de golfklubbor som han skämtar om att han vill ha med.

Här finns ytterligare en könsskillnad. Pojke 3 är den ende pojke i detta material som vill ta med sig ett husdjur. Hans attityd skiljer sig dock från flickornas. Flickornas skämt om husdjur och gosedjur handlar om ett emotionellt behov, som "Jag skulle aldrig klara mej utan hunden" i exempel 1. Pojke 3 å andra sidan säger först att han vill ta med sig sin hund, sedan motiverar han det med att hunden behövs för olika praktiska göromål, dels för jakt, dels som vakthund. Kanske kan detta ses som ett försök att distansera sig från flick-

orna i gruppen, som säger sig behöva gosedjur för att kunna sova. Efter sekvensen om att göra hamburgare av flickornas husdjur skämtar han till och med om att göra hamburgare av sin egen hund.

I den följande studien av skämt i TV:s debattprogram visar det sig att kvinnor skämtar om personer och relationer, kändisar och sex. Hur är det bland skolelever? Skämt om att ta med sig personer förekommer i enkönade grupper i sjuan. I de båda pojkgrupperna skämtar man på olika sätt om att ta med sig tjejer och i en grupp dyker också skämt om mamma och pappa upp. I den ena flickgruppen i sjuan skämtar eleverna om att ta med sig killar, och dessutom hamnar några manliga skådespelare på önskelistan. Både pojkarna och flickorna skämtar också om klasskamrater av det motsatta könet som de inte vill ha med sig. (Det elevnamn som förekommer i följande exempel är givetvis fingerat.)

Exempel 4. Flickgrupp 2, årskurs 7

- F2: Tårta
 F3: Fyra stycken killar nej men
 F: SKRATT, ALLA
 F4: (...) SKRATTANDE
 F3: Ja. SKRATTANDE
 F2: Vet du vad vi sk- / vi skulle kunna ta med oss en var sin kille det blir så här fyra stycken och så tar vi en femte tillsammans
 F3: Pernilla / tvst nu tar vi inte det. (Vi har inte kommit på det. Vi tar nånting annat. Vi tar-
 [– – –]
 F3: Tom Cruise och Mel Gibson och Kevin Costner ska vi ha med oss
 F1: Och Johnny Depp

Denna flickgrupp är den enda där det förekommer många skämt, men även om flickorna skämtar mycket så skämtar de fyra pojkarna från samma klass dubbelt så mycket i sitt samtal. När dessa elever sedan blandas i tvärgrupperna, två flickor och två pojkar, upphör skämtandet nästan helt. I stället kan man se exempel på stereotypa könsroller och flirt, något som eleverna tycks uppskatta och trivas med (se exempel 5). Men när en pojke i den ena tvärgruppen föreslår kondomer, är det ett skämt som inte roar utan bara gör de övriga

besvärade. Av detta material att döma kan alltså både flickor och pojkar i enkönade grupper skämta med sexuella anspelningar, men i blandade grupper blir det känsligt. Det mera vardagliga och kamratligt småflirtiga spelet mellan könen verkar dock både treorna och sjuorna uppskatta. Här följer en sådan sekvens, där vi också kan se att även allvarliga förslag kan präglas av könsroller.

Exempel 5. Blandad grupp 7, årskurs 7

P: Motorsåg

P1: Hallå vi skiter i kniven och slänger in en motorsåg i stället SKRATT

P4: Jaa / det tycker fan jag också

F3: Nej men

P1: Hallå kniv eller motorsåg

F2: Det är effektivare med motorsåg

F3: Hallå man måste ha förbandslåda

P4: Ja men kolla om man mås- kolla kolla man ska ha en motorsåg. / Hallå lyssna / flickor och pojkar /

F2: Ja om ni ska använda motorsåg får vi väl ta med förbandslåda (och) lappa ihop er FNISSANDE

F3: Jaa

Flickors och pojkars intressesfärer i berättande och bilder

De könsrollstendenser som har diskuterats här kommer inte bara till uttryck i barns och ungdomars skämt. De är inte heller knutna till en viss samtalssituation som gruppsamtal, utan återfinns i många olika verksamheter. Inom projektet Talutveckling har vi huvudsakligen spelat in gruppsamtal, men några klassamtal finns även dokumenterade. En granskning av vad pojkar och flickor i årskurs 3 väljer att ta upp under en berättarstund som främst ägnas åt den gångna helgen kan vara intressant som jämförelse. I flickornas berättelser handlar fem episoder om fester i familjen och liknande, i en av dem ägnas en besökande hund mest uppmärksamhet, två episoder om djur (häst och igelkott), två episoder om lek (leka häst med en väninna och leka tjuv och polis med pojkar och flickor på gatan), två episoder om husliga fritidssysslor (plocka svamp och binda kransar) samt en episod om disco på ungdomsgården. Pojkarnas

berättelser är mer dramatiska och har även ett par inslag som handlar om att överträda gränsen till det förbjudna. Två episoder handlar om fester i familjen, två om vådliga cykelfärder, två pojkar berättar äventyrliga episoder från ett scoutläger, två pojkar återberättar en film om Jönssonligan, en episod handlar om en hårdrockkonsert och i samband med den en episod om stöldgods, en episod handlar om TV-tittande, en om en fotbollsmatch och en om disco på ungdomsgården. Ytterligare en episod, där det är svårt att avgöra talarens kön, handlar om ett TV-program.

Liknande resultat framkommer i en undersökning av vad pojkar och flickor i trean skriver om när de får välja fritt.¹⁴ Flickor skriver om relationer, om djur och om viktiga händelser i familjen. Pojkar skriver om rymden, om rymningar och äventyr. Samma preferenser ser man i barnens val av böcker när de får välja själva.

Karin Aronsson har undersökt barns bildvärldar i sex kollektioner av barnteckningar från åldern 3–15 år utförda mellan 1920 och 1990.¹⁵ Här visar sig skillnaderna mellan pojkarnas och flickornas bildvärldar vara mycket tydligare än generationsskillnaderna. De fenomen som står i fokus i flickkollektionerna är komposition, harmoni och skönhet, människa och relationer samt intimitet. Fokus i pojkkollektionerna är däremot "action", drama, maskin och teknik samt offentlighet. Skillnaderna mellan de båda bildvärldarna tycks vara störst under de tidiga skolåren. I de senare tonåren minskar olikheterna, och man kan t.ex. finna relationsmotiv i pojkteckningar.

Även hos vuxna är, som vi nog alla vet av egen erfarenhet, vissa samtalsämnen vanligare bland kvinnor än bland män. Kerstin Nordenstam har spelat in vardagliga gruppsamtal där män och kvinnor umgås med vänner av det egna könet.¹⁶ I denna situation talar kvinnor mer om personer och relationer, men de diskuterar även yrkeslivet. Den yngsta kvinnogruppen består av fem gymnasister som spelats in under en förfest. Här förekommer både konsumtion av och prat om alkohol. Flickorna skojar också om någon som varit berusad.

Männen talar mer om saker och händelser. Teknik, bilar, datorer och sport är vanliga

samtalsämnen. En av grupperna skiljer sig dock från de övriga. Dessa män i 30-årsåldern har träffats för att hjälpa en i gruppen att ta ställning i ett komplicerat personligt problem, och denna grupp talar enbart om mänskliga relationer. Inom samtalsforskningen är det helt nytt att få ett sådant samtalsämne belagt bland män, och det kan kanske visa på en början till uppluckring av även våra mest seglivade könsrollsmönster.

Skolflickor med arbetsglädje – och sedan?

Hur kommer det sig att flickor skämtar så lite i de undersökta samtalen? Flickor saknar ju inte humor, utan det handlar snarare om att de väljer att definiera situationen på ett annat sätt än pojkar gör och att anpassa sig till den gängse könsrollen. De trivs med att vara välar-tade skolflickor och de verkar inte alls ha tråkigt. I gruppsamtalen ser man en sann arbetsglädje i deras koncentrerade arbete. Deras ambitiösa insatser leder också till att de får bra betyg.

Flickors tillbakadragna roll i skolan kan dock bli till hinder senare i livet. Ett exempel är de kvinnliga riksdagsledamöter som redan nämnts i inledningen. De kvinnor som vill synas, höras och skämta får jobba för att ta igen den träning de inte fått tidigare i livet. Detta beskrivs mycket medvetet av två nyutexaminerade skådespelerskor, Sisela Lindblom och Anna-Maria Samuelsson, i en DN-intervju. Deras berättelse är intressant eftersom de befinner sig mellan skolflickorna i artikelns ena undersökning och de kvinnliga programledarna i den andra.

Det började på Scenskolan med en irritation över att aldrig några tjejer gick upp på scenen under festerna, men alltid killarna. [– – –]

– Vi såg ju på scenskolan att även om det killarna gjorde inte alltid var så bra – ibland var det rena studentspexen – så fick de träning i att göra bort sig och i humor och självironi. [– – –]

– För tjejer är det skönhet som ger status i umgängeslivet. För killar är det humor.¹⁷

De båda skådespelerskorna berättar vidare hur de bestämde sig för att ta alla tillfällen att

uppträda och inte låta killarna ha patent på humorn. Resultatet blev inte alltid så lyckat, men de fick den ständiga träningen de så väl behövde i att berätta en historia och vara roliga. Anledningen till intervjun var för övrigt premiären på deras egen pjäs ”Fina flickor fiser inte” – en komedi om hur roligt ”riktiga flickor” har det.

Under skoltiden är de flesta eleverna omedvetna om hur könsrollsmönster präglar tillvaron i skolan och om de faktiska skillnaderna i talaktivitet i klassrummet. För vuxna kvinnor i yrkesutbildning kan mönstren bli tydliga, förmodligen gäller det i särskilt hög grad de kvinnor som ska ta steget in på den traditionellt manliga arenan – för att framträda offentligt och, åtminstone i vissa fall, för att också vara roliga. När mönstren blivit synliga är de möjliga att analysera och det blir möjligt för kvinnor att välja ett sätt att förhålla sig till dem.

Kvinnors och mäns skämt i TV-diskussioner

Att vara rolig är något som förknippats med män. Vid en snabb återblick på vår TV- och filmhistoria är det lätt att räkna upp en rad roliga manliga komiker. Vi har Helan och Halvan, Bröderna Marx, Charlie Chaplin, och senare engelsmännen John Cleese och Mr Bean. I Sverige är Gösta Ekman, Lasse Åberg och Sveriges egen Chaplin, Nils Poppe, folkära artister. Listan kan göras längre. Men att återkalla kvinnliga lustigkurrar ur minnet är svårare. Hur skulle t.ex. en Ms Bean se ut?

I fortsättningen av artikeln görs ett försök att i könsperspektiv belysa skämten i några valda TV-diskussioner.¹⁸ De diskussionsprogram som kommer att stå i fokus sändes i TV under hösten 1995 och ingår i *Kvällsöppet* i TV2 och *Svart eller vitt* i TV4. I *Kvällsöppet* har två program med programledaren Karin Pettersson och två med Siewert Öholm analyserats. Av inspelade program från *Svart eller vitt* har fyra valts ut. I dessa agerar programledarna Bella Goldmann och Thabo Motsieloa tillsammans.

Att studera diskussionsprogram är intressant av flera skäl. För det första är konstruk-

tionen av språk och kön i den här programtypen inte särskilt utforskad. Däremot finns flera studier av TV-diskussioner i t.ex. valkampanjer. En studie av en politisk diskussion i dansk TV visar att politikernas samtalsstrategier kan relateras till kön. Kvinnorna i diskussionen får inte samma bemötande som de manliga kollegerna och deras argument tas inte på lika fullt allvar.¹⁹

För det andra är det intressant att studera program med kvinnor som programledare, särskilt med tanke på att deras roll beskrivs som ett dilemma. Å ena sidan ska de ha full kontroll över diskussionen på ett konventionellt manligt sätt, och å andra sidan ska de fullgöra sin symboliska funktion som kvinnor.²⁰

Studien förenar den filmvetenskapliga forskningens intresse för roller och karaktärer, d.v.s. med inriktning på skämtaren, och den interaktionistiska forskningens uppmärksamhet på de minsta analysenheterna i ett samtal, i detta fall skämtet. Genom att kombinera de två perspektiven kan skämtarrollen sättas i relation till de skämt som förhandlas fram under samtalets gång.

De tre frågor som kommer att lyftas fram fortsättningsvis är:

- Vem tar skämtarrollen i dessa program?
- Vilka typer av skämt förekommer i diskussionerna?
- Vad handlar skämtet om?

Kvinnors röster i etern

Många av oss har kanske hört talas om den första kvinnliga uppläsaren av TT-nyheter i radio. Flera lyssnare, både kvinnor och män, reagerade häftigt och framförde kritik. En kvinnas röst ansågs inte vara lämplig för nyhetsuppläsning. En manlig röst passade bättre. Uppståndelsen ledde till att den kvinnliga uppläsaren slutade.

Det här var i slutet av 30-talet och idag, 60 år senare, ser det annorlunda ut. Det finns många kvinnliga programledare och reportrar i både TV och radio efter stora insatser av Sveriges Radio-koncernen för ökad jämställdhet.²¹ Den fråga som aktualiseras är om dessa kvinnor kan ge programmen en kvinnlig blick, ett kvinnligt perspektiv. Flera i TV-bran-

schan är kritiska och menar att det inte är tillräckligt med många kvinnliga reportrar och programledare, även om det är ett steg i rätt riktning. För att en förändring ska komma till stånd hävdar flera att kvinnor oftare måste delta i själva TV-produktionen.²² Denna delaktighet skulle influera det sätt på vilket kvinnors liv och erfarenheter presenteras och kvinnor skulle få möjligheter att ta nya roller – kanske skämtarrollen.

Från paradox till stickord

Ur den snabba replikväxlingen i TV-diskussionerna i *Kvällsöppet* och *Svart eller vitt* framträder vissa repliker som genom sin skämtsamma ton ger talarens argument större slagkraft. Det är tydliga stickord, som riktas till endast en av de medverkande, eller mer allmänna lustigheter, som riktas till alla.

En naturlig gräns mellan olika typer av skämt kan dras mellan de verbala och icke-verbala. Ett verbalt skämt är beroende av orden för att behålla sin poäng. Om orden byts ut eller tas bort försvinner det roliga. De icke-verbala skämtet ligger däremot nära lyteskomiken. Kroppsspråk och rösläge får en mycket central plats. Det här kan illustreras med ett exempel från ett program där skådespelaren Johan Rabaeus öppnar sin mun på vid gavel för att framför TV-kameran visa upp sina löständer av guld (tänderna är rekvisita för hans roll). Skämtet bygger på kroppsspråk och inte ord.

Den följande analysen begränsas till en studie av de verbala skämtet som efter en inledande kvalitativ analys kan delas in i följande fem kategorier:

- paradoxer (själv motsägelser)
- hyperboler (överdrifter)
- litoteser (underdrifter)
- metaforer (t.ex. bildspråk med jämförelser)
- stickord (spydiga repliker).

Alla skämt leder dock inte till skratt hur stor överdriften eller underdriften än är. I några fall skrattar endast skämtaren själv. Skämtarens eget skratt kan vara ett sätt att markera att yttrandet ska tolkas som ett skämt. I en studie av vardagliga samtal visar Gail Jefferson att

Linda Västriik, *Edens Lustgård*, 1996.

lyssnaren kan välja att acceptera en sådan inbjudan till skratt eller förkasta den.²⁷ Om ingen skrattar kan talaren ibland göra ett nytt försök att locka de andra till skratt. I analysen av TV-diskussionerna möter vi ett liknande mönster men ingen skämtare försöker dock mer än en gång efter ett misslyckat försök.

Innan skämten presenteras närmare bör läsaren göras uppmärksam på skämtens karaktär i TV-programmen. Alla skämt framstår inte som roliga. Skämten består inte av långa berättelser med ett underhållande innehåll och en slutpoäng. I TV-diskussionerna är skämten

i stället snabba repliker mitt i en pågående argumentation och de fungerar som retoriska redskap för såväl programledare som inbjudna gäster och experter.

Män skämtar mer

Både kvinnor och män skämtar men olika mycket och på olika sätt. I de två programmen *Kvällsöppet* och *Svart eller vitt* står männen för omkring 4/5 av alla skämt. Vid en jämförelse mellan den kvinnliga och manliga programledaren i *Svart eller vitt* blir mönstret ännu tydli-

gare. Den manliga programledaren initierar alla skämt utom ett, medan den kvinnliga står bredvid och fnissar åt skämten. Hon tar inte skämtarrollen särskilt ofta. Något annat som är framträdande i den manliga skämtstilen förutom antalet skämt är själva sättet att skämta. Männens skämt är redskap i en argumentativ samtalsstil där de:

- formulerar paradoxer
- underdriver sina repliker
- överdriver på ett provocerande sätt.

Ett exempel på en paradox möter vi i diskussionen om pappors rättigheter i *Svart eller vitt*. De ensamstående mammorna i publiken påpekar att papporna inte hjälper till med barnen och hushållet i tillräckligt stor utsträckning. Det är därför de har tagit ut skilsmässa. Den manliga programledaren, Thabo, framkastar en paradoxal fråga och undrar då varför i hela världen kvinnor skaffar barn med just män!

Underdrivna yttranden är också vanliga i diskussionerna. Peggy (K), en inbjuden transsexuell gäst, är mycket välklädd och uppsminkad i en mörklila dräkt med stor krage, ett kulhalsband och en hatt, vilket föranleder programledaren Karin (KI.1) till följande kommentar.

Exempel 6. Kvällsöppet. Tema: Transsexuella

1. KI.1: De e så mycket / nånstans så känner
2. man / kan man inte se lite
3. normal ut se ut som en vanlig trist tjej?
4. Varför ska man får en
5. känsla av att de blir så otroligt kvinnligt.
6. Du e väldigt stilig Peggy
7. men de e ingen tjej som ser ut så där
8. heller.
9. K: Ja skulle va lite vardagsfin så här.

Karin undrar varför Peggy klär sig överdrivet kvinnligt (rad 1–4) och Peggy svarar att hon bara ville vara lite vardagsfin (rad 5). Med tanke på hennes propa klädsel markerar orden *lite vardagsfin* litotesen i hennes svar.

Mitt i den pågående debatten framkastas även snabba kommentarer med en fräck och uppstudsigt ton, stickord. Stickorden bryter in i ett pågående samtal men stör ändå inte samtalet som ofta kan fortsätta. I ett program

medverkar en kvinna för att berätta om djurtelepati. Hon påstår att djur uppskattar filmer lika mycket som vi människor. För innekommen finns speciella filmer med ett stim av fiskar som simmar fram och tillbaka i TV-rutan. Kat-ten blir vildsint och försöker efter bästa för-måga att fånga en fisk, dock utan resultat. En manlig gäst i programmet ropar då med hög stämma "Är inte det videovåld! Men är inte det videovåld!". Skrattet flödar under det att dialogen fortsätter.

Den största gruppen av skämt är överdrif-terna, som därför förtjänar en längre beskrivning. Av alla överdrifter i materialet är de flesta provocerande till sin karaktär. De retar upp mottagaren och får henne/honom att ge sig in i debatten. Överdriften är i TV-diskussionerna i huvudsak ett manligt sätt att skämta. Männens står för 20 överdrifter och kvinnorna för 2. I det nedanstående exemplet visas ett utdrag från ett samtal om ensamma pappor och deras svårigheter att få träffa sina barn. Bland de inbjudna gästerna finns en representant för en av regeringen tillsatt pappa-grupp, journalisten Jens Orback (M). I pro-grammet finns även Unni Drougge (K), som tillhör en mammagrupp (som inte är tillsatt av regeringen). I exempel 7 beskriver hon pappagruppens arbete på ett provocerande sätt. Programledaren Thabo (ML) griper in i argumentationen.

Exempel 7. Svart eller vitt. Tema: Pappor

1. K: Ja reagerar mot att det nu har suttit en
2. pappagrupp i regeringen och haft
3. sina pyjamaspartyn och drivit iväg en
4. luftballong / och ritat en karta som
5. inte alls stämmer överens med den terräng
6. vi lever i. Jag tycker att männen
7. måste komma ner på jorden å se-
8. ML: Sakligt / sakligt. Strunta i pyjamasar.
9. Strunta i luftballonger.
10. K: Men de e en pyjamasgrupp å en
11. terapiklubb. Men okej låt oss lämna de.
12. M: Jag fattar ingenting.
13. K: Låt mej tala till punkt. Problemet e att dom
14. ensamstående mammorna
15. idag sliter dubbelt...

Att pappagruppen har pyjamaspartyn och är en terapiklubb är väl en överdrift. Pappor i py-

jamas kan föra associationerna till ord som flanelppappa och mjukispappa, det vill säga hemmapappor som inte betraktas som riktiga karlar. Orden *pyjamasparty*, *pyjamasgrupp* och *terapiklubb* får då en nedsättande innebörd. Bildspråket för tankarna till en fantasifull och fiktiv värld med luftballonger, snarare än en faktisk verklighet med ensamma pappor.

I den efterföljande diskussionen om ensamma pappor är det möjligt att se hur den kvinnliga provocatören bemöts. Efter det provocerande inslaget begär en kvinna i publiken ordet. Hon vill berätta vad det hela egentligen handlar om. Men i stället ges ordet till Jens Orback som får i uppdrag att beskriva pappagruppens förslag. Därefter tar den kvinnliga programledaren till orda och konstaterar att programmet faktiskt handlar om pappor som inte får träffa sina barn. Denna deklaration kan tolkas som en markering att representanten för mammagruppen, Unni Drougge, kommit ifrån det verkliga samtalsämnet för kvällen. Unnis försök att vara provocerande får betraktas som lyckat, men hon får däremot inte tillbaka ordet och ges ingen möjlighet att utförligare beskriva sin kritik mot pappagruppen. Den provocerande samtalsstrategin blir i det avseendet misslyckad.

Kvinnor kontrar

Kvinnorna står för endast en femtedel av skämtet, vilket i och för sig inte är särskilt mycket. Det är kanske naturligt då de inte heller är några storpratare.²⁴ Ett genomgående drag i samtalen är kvinnornas snabba responser. Flera av kvinnornas skämt är kontringar, snärtiga repliker till någon som tidigare skämtat med dem. I exempel 8 (nedan) skämtar en manlig "förlorare" (M) med den kvinnliga programledaren Bella Goldmann (KI.2) i *Svart eller vitt*, och får ett lika skämtsamt och spydigt svar tillbaka. I samtalet beskrivs den kvinnliga programledaren som en medelmått (rad 1–2). Efter publikens skratt besvarar hon skämtet med att skämta tillbaka. Hon hävdar att hon och förloraren kan göra upp efter programmet (rad 5). Till sist byter hon samtalsämne och fokuserar på förloraren (rad 7).

Exempel 8. Svart eller vitt. Tema: Att vara en loser

- 1.M: Sen har vi mittelmenschen dom som
2. eh...eh simmar följer med strömmen
3. å klarar sej lite lagom å inte ovanför eller
4. nedanför. Som du ungefär.
5. PAUS. VÄNDER SIG LEENDE TILL DEN KVINNLIGA
6. PROGRAMLEDAREN.
7. SKRATT.
- 8.KI.2: Man tackar. De där ska vi tala om efter
9. programmet.
- 10.M: Ja.
- 11.KI.2: Låt oss tala om dej förloraren.

I en annan samtalssekvens något senare i samma program angrips TV-bolaget TV4 (exempel 9).

Exempel 9. Svart eller vitt. Tema: Att vara en loser

- 1.M: Men eh jag följer medias första regel.
2. Framför allt följer jag TV4 medias
3. första regel / att om man ser nån som
4. ligger ner så sparkar man på den.
5. FLINAR. PAUS.
- 6.KI.2: Får nog sparka på dej när vi kommer ut
7. härifrån.

Förlorarens (M) angrepp mot TV4 (rad 1–3) bemöts återigen med en kontring från Bella (KI.2) (rad 4). Hon får nog sparka på förloraren efter programmets slut. I de två ovanstående exemplen ser vi att skämtaren efter skämtet väntar in andras skratt och gör en paus med ett leende på läpparna. Han gör klart för lyssnaren att yttrandet ska tolkas som ett skämt.

En undersökning av TV-debatter i USA ger stöd för dessa resultat.²⁵ De analyserade debatterna ingick i en politisk valkampanj och kunde delas in i tre grupper efter kön: enkönade kvinno- och mansgrupper och blandade grupper. I de politiska diskussionerna fanns speciella talarregler, som att hålla angiven tid och att låta andra talare tala till punkt. Det fanns dock talare som inte uppmärksammade dessa regler. I studien kunde några t.ex. avbryta andra för försvara sig själva, korrigera och kritisera eller bemöta skämt. Ett intressant resultat var kvinnornas agerande i de blandade grupperna. De bröt oftast mot reglerna och tog till orda för att bemöta andras skämt, d.v.s. för att kontra.

Kvinnors kontringar kan vara en del av en kvinnlig samtalsstil. Det är en man som initierar den skämtsamma dialogen, agerar isbrytare, men en kvinna som ger svar på tal.

Sex och droger och ... ?

Som tittare reagerar man på att så många program tar upp just frågor om sex och samlevnad. Journalisten och professorn i filmvetenskap, Leif Furhammar, har uppmärksammat detta fenomen och skriver i DN:s TV-krönika om "vår sexuella television" och de sexuella skämten som snart nått sin kulmen.

Skämt om sex fungerar så länge de uppfattas som vågade. Snart är det inte ett dugg vågat att skämta om sex i TV [– –] när sexpratet avtänder mer än det retar har det inte längre något kommersiellt intresse.²⁶

Många av diskussionsprogrammen behandlar också dessa frågor och det är därför inte förvånande att de flesta av skämten handlar om sex. Både kvinnor och män skämtar om sex, även om männen gör det dubbelt så ofta. Ett annat populärt skämtämne bland männen är alkohol. I flera program beskrivs berusade personers beteende. En berusad liknas vid en omtalad noshörningsunge med namnet Nelson.²⁷ Och frasen "det finns en Nelson i baren" var ett uppskattat skämt i ett av programmen. Det här exemplet visar att skämten förhandlas fram under samtalets gång. Uttrycket "det finns en Nelson i baren" skulle inte uppfattas som ett skämt i ett annat samtal. Ingen skulle förstå vad *en Nelson* syftar på.

Det är också intressant att fundera över vilka man skämtar om. I de aktuella programmen förekommer skämt om både kvinnor om män. Det är tydligt att kvinnor oftare skämtar om sig själva och andra kvinnor, medan männen skämtar både om kvinnor och män.

I skämtandet florerar många skämt med en underliggande fördomsfull attityd. Det här kommer till uttryck i en diskussion om prostitution där en kändis omnämns då han blivit avslöjad i sällskap med en prostituerad. Från en av de inbjudna kvinnorna i programmet kommer följande kommentar: "Ja undrar va han va gift med för benpipa som måste betala

för det". Ämnet är i och för sig allvarligt men då det kretsar kring en kändis hindrar det inte en öppet nedvärderande attityd.

Andra skämt som ger uttryck för vanliga fördomar är skämt som berör rasproblematik eller frågor om minoriteter. Skämtandet om minoriteter är i dessa program också relaterat till de manliga debattörerna. Skämten handlar i första hand om homosexuella, kroater och fascister – "dom". Skämten förstärker grupp känslan, utestänger vissa och skapar en skarp skiljelinje mellan olika grupperingar i samhället.

En annan grupp av skämt handlar om kändisar, allt från svenska programledare till internationellt kända skådespelare. I ett program beskrivs en manlig programledare som ett typexempel på en misslyckad individ. "Han har ju fler kilon än IQ" löd den skämtsamma kommentaren och ett sorl av fnissande hördes i publiken.

Forskaren Michael Mulkey menar att nedvärderande attityder är vanliga i skämt då vi inte helt och hållet ansvarar för vad vi säger när vi skämtar: "Humour can allow the most unadulterated expression of sexist views because when we speak humourously, we are not fully responsible for what we say."²⁸

Tidigare studier av skämt bekräftar resultaten i denna analys. En amerikansk undersökning visar att många skämt handlar om sex, alkohol, ras/ethnicitet och massmedier.²⁹ I diskussionsprogrammen handlar männens skämt om detta, medan kvinnornas skämt oftare handlar om dem själva och deras egna erfarenheter. Det är här möjligt att dra en parallell till flickors och pojkars skämt i grupp-samtal som presenterats i det föregående. Pojkar skämtar oftare om t.ex. alkohol och flickor om personer och relationer. Skämtarrollen är lättare att förena med en mansroll i det offentliga samtalet – skämten är med andra ord könsrelaterade.

Att roa och att övertala

En djupare analys av skämten och skämtaren leder till funderingar kring skämtens syfte. Varför skämtar man över huvud taget i TV-diskussioner? Är det för att bara vara rolig i största allmänhet? Och när skämtar man inte alls?

Ken Botto, *Video Awe*, 1981.

Skämtet fyller naturligtvis flera funktioner i samtalet. En analys av skämtet i de aktuella programmen resulterar i en utveckling av fyra huvudfunktioner där en av dem är att roa. Skämtet kan t.ex. syfta till att:

- övertala andra att tycka lika som talaren själv
- roa samtalspartnern eller hela publiken
- etablera social kontakt med andra deltagare
- förstärka bilden av sig själv som lustig kurre.

Skämtet kan för det första vara ett medel att övertala andra att inta samma ståndpunkt som talaren själv. Genom att i skämtsam ton

lägga fram sina argument fråntas skämtaren, som tidigare nämnts, lite av ansvaret för innehållet. Argumenten kan då göras mer slagkraftiga och vågade. Roliga argument kan också vara lättare att minnas. Skämtet blir retoriska knep. Den andra funktionen är inriktad på själva underhållningen. Både publiken i TV-studion och den hemma i vardagsrumsoffan ska underhållas. Skämtandet lättar upp stämningen och programmet blir publikvänligt där talaren söker publikens respons och väntar in skratten. Diskussionsprogrammen som tidigare var mer faktabetonade är idag

mer underhållande. Professionella underhållare, musiker och komiker inbjuds att medverka i både *Kvällsöppet* och *Svart eller vitt*.

En tredje möjlig funktion är att genom skämt upprätta en social kontakt med någon eller flera i TV-studion. Att skämta med någon kan vara ett flirtigt sätt att söka kontakt. De samtalande kan etablera kontakt då de har något gemensamt – åtminstone sin humor.

En funktion som är överordnad alla andra funktioner är till sist att genom talet bekräfta bilden av sig som omtyckt underhållare, god debattör och kvicktänkt samtalspartner. Det är i de flesta sammanhang uppskattade egenskaper. Rollerna kan jämföras med de roller som barn kan ta i en familj: rollen som den tysta, den roliga pajasen, den duktiga o.s.v. Kön har betydelse för vilka roller vi tar. Det är vanligare att pojkar i familjen, i klassrummet och tydligen också männen i TV-diskussionerna, tar skämtarrollen medan flickorna/kvinnorna agerar som en skrattande åskådarskara. Skämtandet kan då ses som en del av det socialpsykologiska samspelet i en grupp av individer, där kön är en av flera variabler som styr vårt sätt att uppträda, både som barn och vuxna.

Det finns också TV-program där skämten helt uteblir. Det betyder att skämten kan vara tillåtna men inte passande. Samtalsituationen och samtalsämnet har betydelse för hur flödet av skämt ser ut. I diskussioner om Olof Palmes död och mordet på Yitzhak Rabin blir den allvarliga stämningen av förklarliga skäl tongivande. Frånvaron av skämt visar att de medverkande i programmen är kompetenta talare. En god talare kan i de flesta fall avgöra när skämtandet är en lyckad eller en misslyckad samtalsstrategi.

TV som förmedlare av könsroller

Den bild som framträder i TV bekräftar tittarnas uppfattning om vad som är normalt. Som det är nu kan män tala mer och skämta mer utan att någon reagerar. Tittarna är inte alltid medvetna om den snedfördelning som råder med avseende på vilka som får delta i programmen, vilka som får komma till tals och vilka som får tala om de tunga och viktiga ämnena – eller vara roliga. Den norska TV-

koncernens studie av TV-tittares bedömningar av taltiden bekräftar detta.³⁰ I undersökningen ställdes frågan om tittaren tror att kvinnor eller män talar mer i TV eller om de talar lika mycket. 24% av tittarna svarar rätt. Män pratar mer. De övriga svarar: kvinnor och män talar lika mycket (45%), vet inte (27%) eller kvinnor talar mer (4%). Endast en bråkdel av alla tittare tror att kvinnor talar mer medan nästan hälften tänker sig att kvinnor och män talar lika mycket i TV. Det fanns ingen skillnad mellan kvinnors och mäns svar på dessa frågor. Vidare visar resultaten att 90% av de tillfrågade menar att det inte har någon betydelse om det är kvinnor eller män som talar mer. Skulle de reagera annorlunda om förhållandet var det omvända, att kvinnor talar mer? Det är mycket troligt.

Vi kan alltså förutsätta att många av tittarna inte ser den ojämställdhet som finns. Det är därför viktigt att synliggöra den och visa hur kvinnor och män framställs. TV medverkar till att både skapa och förmedla könsbilder i det offentliga samtalet. TV är en aktiv aktör på samma sätt som tittaren som ska förhålla sig till det innehåll som presenteras. Det är därför viktigt att kvinnor inte bara syns och blir det objektiverade blickfånget, utan även hörs. Kvinnor har en språklig rätt – en "rösträtt".

Konklusion

För att öka förståelsen av könets betydelse för språkbruket är det viktigt att studera vad som sägs och därmed vilken typ av repertoar som är tillgänglig för kvinnor respektive män. Skämt kan tyckas vara ett trivialt ämne för en språkforskare. Men vi vill ändå lyfta fram skämten som en byggsten i vårt språkbruk. I privata samtal visar det sig att kvinnor i grupp skämtar och kommunicerar på ett smidigt sätt.³¹ Samtidigt som den kvinnliga rollen kan vara begränsande kan den trots allt visa en språklig flexibilitet hos kvinnor. Kvinnor varierar sitt språkbruk och uppförande efter samtalsituationen.

Efter analyserna har hypotesen om att män/pojkar skämtar mer i det offentliga bekräftats i våra material. Varför det ser ut på

det här sättet kan vi fråga oss. De könsroller vi socialiserats in i medför att vi förväntar oss olika saker av flickor och pojkar. Vi förväntar oss t.ex. att männen/pojarna ska vara mera skämtsamma. Dessa förväntningar finns redan hos förskolebarn och bekräftas även i undersökningen av skolsamtalen. Vi har också sett att kvinnor i samband med anställningsintervjuer reflekterar över att en skämtsamtalstil är till nackdel för dem. Därmed kan de välja att visa en annan sida. I TV-diskussionerna skämtade också den kvinnliga programledaren mindre än den manliga kollegan.

Trots alla skillnader som ytterst beror på våra materials skilda karaktärer, finns resultat som är intressanta att lyfta fram. Dessa kan sammanfattas i följande punkter:

- Män och pojkar skämtar mer än kvinnor och flickor.
- Det finns könsskillnader vad gäller skämtens innehåll.

Kvinnor och flickor skämtar t.ex. oftare om personer och relationer, flickorna även om gosedjur och husdjur.

Det verkar som om könsrollerna i samhället begränsar kvinnor, så att de i vissa samtalsituationer inte kan ge uttryck för hela sin person, både den allvarliga och den humoristiska sidan.

NOTER

- ¹ Se t.ex. Einarsson & Hultman, 1984.
- ² Werner, 1993.
- ³ Thelander, 1986.
- ⁴ Nordenstam, 1987, 1988.
- ⁵ Dam, 1995.
- ⁶ Adelswärd, 1992.
- ⁷ Adelswärd, 1992, s. 284.
- ⁸ Berger & Luckmann, 1979.
- ⁹ Einarsson & Hultman, 1984.
- ¹⁰ Einarsson & Hultman, 1984.
- ¹¹ Se Garme & Thelander, 1989, för en närmare presentation av projektet.
- ¹² Se t.ex. Häggström & Lundberg, 1994.
- ¹³ Nauclet, 1985.
- ¹⁴ Qvarsell, 1991.
- ¹⁵ Aronsson, 1991.
- ¹⁶ Nordenstam, 1996.
- ¹⁷ Skawonius, 1993.
- ¹⁸ Att avgränsa diskussionsprogram som genre är inte lätt. De förenar i olika stor utsträckning både information och underhållning och brukar kallas för bland-

program; Hadenius & Weibull 1986, s. 277, Jensen & Kleberg 1982, s. 116.

- ¹⁹ Gomard, 1992.
- ²⁰ Pedersen 1995a, 1995b.
- ²¹ Abrahamsson, 1988.
- ²² Se t.ex. Ross Muir, 1988.
- ²³ Jefferson, 1979.
- ²⁴ Att räkna skämt och sedan sätta dem i relation till textantalet ord vore en lämplig metod, för att med säkerhet kunna avgöra vem som skämtar mest. Studien får kompletteras i ett senare skede.
- ²⁵ Adams, 1992.
- ²⁶ Furhammar, 1996.
- ²⁷ Noshörningsungen uppmärksammades i pressen p g a en medfödd sjukdom, som bl a orsakade en ostadig gång.
- ²⁸ Mulkey, 1988, s. 150.
- ²⁹ Winick, 1976.
- ³⁰ NRK, 1994.
- ³¹ Nordenstam, 1996.

LITTERATUR

- Abrahamsson, Ulla B., "På vägen mellan ideologi och verklighet – om TV och jämställdheten." I: *Kvinnvetenskaplig tidskrift*, nummer 3, 1988, s. 28–39.
- Adams, Karen L., *Accruing power on debate floors. I: Locating power*, Berkeley Women and Language Group, University of California, 1992, s. 1–10.
- Adelswärd, Viveka, "Kvinnligt och manligt i anställningsintervjuer". I: *Språk, språkbruk och kön*. Rapport från ASLA:s nordiska symposium i Uppsala, 7–9 november 1991. Utg. av: Gunnarsson, B.-L. & Liberg, C., (ASLA:s skriftserie 5), Uppsala, 1992, s. 281–293.
- Aronsson, Karin, "Barns världar i flickors och pojkars bilder. Tre generationer barnteckningar". I: *Flickor och pojkar – om verkliga och overkliga könsskillnader*, red., Per Kättström, (Skrifter från Centrum för barnkulturforskning 17), Stockholms universitet, 1991.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas, *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*, Stockholm, 1979.
- Dam, Hanne, "Kön, sprog og magt", *Universitetsavisen*, nummer 15, 28.9.1995.
- Einarsson, Jan & Hultman, Tor, *Godmorgon pojkar och flickor. Om språk och kön i skolan*, Malmö, 1984.
- Furhammar, Leif, "Vår sexuella television", *Dagens Nyheter*, 29.2.1996.
- Garme, Birgitta & Thelander, Kerstin, *Projektet Talutveckling – en presentation och några analyser av elevsamtal*, (FUMS rapport 144), Uppsala universitet, 1989.
- Gomard, Kirsten, "Working conditions and communicative strategies of women candidates in TV-election campaigns", I: *Språk, språkbruk och kön*, Rapport från ASLA:s nordiska symposium i Uppsala, 7–9 november 1991. Utg. av: Gunnarsson, B.-L. & Liberg, C., (ASLA:s skriftserie 5), Uppsala 1992, s. 311–320.
- Hadenius, Stig & Weibull, Lennart, *Massmedier: en bok om press, radio och TV*, 3:e helt omarb. uppl., Stockholm, 1986.

- Hägström, Ingrid & Lundberg, Ingvar, *Språklekar efter Bornholmsmodellen: en väg till skriftspråket*, Pedagogiska institutionen, Umeå universitet, 1994.
- Jefferson, Gail, "A Technique for Inviting Laughter and its Subsequent Acceptance Declination", I: *Everyday Language studies in ethnomethodology*, Utg. av: Psathas, G. New York, Irvington, 1979.
- Jensen, Else & Kleberg, Madeleine, *Kvinnors roll i TV-nyheter och underhållningsprogram. En dansk och svensk undersökning om massmedia och jämställdhet*, Stockholm, 1982.
- Mulkey, Michael, *On Humour*, Cambridge, Polity, 1988.
- Nauclér, Kerstin, "James Borg, det är en duktig man ..." Om skillnader i barns samtal med barn och med vuxna, (SPRINS-rapport 29), Göteborgs universitet, 1985.
- Nordenstam, Kerstin, *Kvinnlig och manlig samtalsstil*. (Färsk forsk 11), Göteborgs universitet, 1987.
- Nordenstam, Kerstin, "Avbrott och stödsignaler hos kvinnor och män", I: *Svenskans beskrivning 16*, Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning, Linköping den 22–23 oktober 1987. Utg. av Linell, P. m.fl. Volym 2. (*Studies in Communication* 21b.) Linköping 1988, s. 386–400.
- Nordenstam, Kerstin, *Skvallert i kvinnliga och manliga grupper*, (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 12) Göteborgs universitet, 1996.
- NRK:s likestillingsutvalg.: *Hvem snakker i NRK?*, Rapport från NRK, Oslo, 1994.
- Pedersen, Vibeke, "Daytime talkshows og karneval: gyselige kvinder i skadeligt TV?", I: *Kvinneforskning*, nummer 3. Utg. av Sekretariatet for kvinneforskning i Norges forskningsråd, 1995a, s.79–87.
- Pedersen, Vibeke, *Kvinden som ikon. Sceneseattelse af køn i klassisk film og postmoderne tv*, København, Borgen/ Medier, 1995b.
- Qvarsell, Birgitta, "Flickors och pojkers pedagogiska villkor. Om könsskillnader i barnkulturen", I: *Flickor och pojkar – om verkliga och överkliga könsskillnader*, red. Per Kättström, (Skrifter från Centrum för barnkulturforskning 17), Stockholms universitet, 1991.
- Ross Muir, Anne, "The Status of Women Working in Film and Television", I: *The Female Gaze: Women as Viewers of popular Culture*, Red. Gamman, L. & Marshment, M. London, The Women's Press, 1988, s. 143–152.
- Skawonius, Betty, "Riviga garv i flickrummet. 'Fina flickor fiser inte' ett svar på killars patent på humor", *Dagens Nyheter*, 2.2.1993.
- Thelander, Kerstin, "Politikerspråk i könsperspektiv", (*Ord och stil*, Språkvårdssamfundets skrifter 17), Malmö, 1986.
- Werner, Anita, "Likestilling på skjermen. Hva mener publikum?" I: *Nordisk forskning om kvinner og medier*, utg. av Carlsson, U., (NORDICOM-Sverige 1993/3), Göteborgs universitet, 1993, s. 251–270.
- Winick, Charles, "The Social Context of Humor", *Journal of Communication*, volym 26, nummer 3, 1976, s. 124–128.

SUMMARY

This article emphasizes the need for research into how the concept of gender shapes our usage of language. One way of elucidating gender-related language usage is studying how women and men use jokes and humorous remarks in different contexts and also focusing on what types of jokes are considered appropriate for men and women. Jokes might seem as a trivial subject for a linguist. In our opinion, however, bantering and humorous responses constitute an integral part of human spoken interaction. In private conversations groups of women are shown to joke and communicate freely. Despite the fact that the female gender role is limiting it can also provide women with a freedom and flexibility of language not found elsewhere. We have reached the conclusion that women censure their language and their behaviour depending on the situation and the company. Furthermore we have been able to ascertain that men and boys use more jokes than women in public conversations. Our gender roles socialize us into expecting girls and boys to behave differently also in this respect. Men and boys are expected to use more jokes. They are also allowed to joke in situations where women cannot. Our school observations as well as our scrutiny of televised debates and talk shows confirm this. Women also refrain from joking during job interviews and similar situations.

This article is based on two separate studies. Despite dissimilarities in focus and collection of data both studies point to similar results:

- Men and boys use jokes more frequently than girls and women
- There is a gender-related difference as to the contents of the jokes.
- Gender roles restrict women, especially in public situations and prevent them from using humorous remarks or jokes for fear of not being considered serious.

Cecilia Ahlöv & Maria Ohlsson
Uppsala Universitet
Institutionen för nordiska språk
Box 513
S-751 20 Uppsala